

Anonymus és Szer

Gesta Hungarorum: legenda és valóság

Ligeti Miklós szobra Anonymusról a budapesti Városligetben áll. Az 1903-ban készült műalkotás a legismertebb középkori magyarországi krónikást ábrázolja, aki egyik Béla királyunk jegyzője volt, s a jegyzőségtől megválva elkészítette *Gesta Hungarorum* (A magyarok tettei) című munkáját, amely a legrégebbi időktől kezdve Szent Istvánig kíséri nyomom a magyarok történetét. E regényes történet hosszú lappangás után 1746-ban vált ismertté, s azóta tart a történészek csillapíthatatlan kíváncsisága, hogy megtudják: *ki volt és mikor élt a szerző?* Ligeti Miklós szobrán a történetíró arcát mélyen homloka elé nyúló csuklya takarja, így juttatta kifejezésre a művész, hogy nincs neve (nincs ismert arca) a krónikásnak. Ugyanezt fejezi ki az Anonymus név is, amely *névtelen* jelent. Ligeti szobra óta éppen 90 év telt el, de ha ma vállalkozna egy szobrász új Anonymus-szobor elkészítésére, arc és nevet ő sem tudna adni a történetírónak. Viszont az elmúlt évtizedek nagyjából megnyugtató módon tisztázták a kort, amelyben élt és alkotott. A bizonyosság határáig elmenően valószínűsíthető, hogy Anonymus III. Béla jegyzője volt, tehát az 1196-ban elhunyt uralkodót szolgálta tollával. S mivel munkájában e Béla királyt *nébainak* nevezte, így alkotásának 1196-ot követően kellett készülnie. E sorok írója úgy véli, hogy a gesta az 1213-ban meggyilkolt Gertrúd királyné, II. András felesége életében készült, mivel *jelen időben* szól arról, hogy a rómaiak éppen most legelnek Magyarországon javaiból, márpedig e rómaiak nem lehetnek mások, mint azok a német-római császári alattvalók, akik Gertrúddal együtt Merániából, azaz az isztriai tengerpartról bejöttek Magyarországra, s itt nagy adományokat, magas méltóságokat kaptak Gertrúd férjétől. Mintogy II. András 1205-ben került trónra, így az anonymusi mű nem keletkezhetett 1205 előtt, illetve 1213 után; *a legnagyobb valószínűség szerint 1210 körül készült.*

Anonymus munkájának középpontjában a magyar honfoglalás elbeszélése áll. Ez, köztudottan 895–900 között ment végbe. A történetíró tehát 310–315 esztendő választotta el eseménye tárgyától. Pontosan akkora idő ez, mintha ma valakinek Thököly Imréről vagy Buda (és a hódoltság terület) török alóli felszabadulásáról kellene írnia. Aki azonban ma erre adná a fejét, bemehetne a könyvtárba, kikereshetné a szakkatalógusból az e tárgykörre és korra vonatkozó irodalmat, s annak áttanulmányozása után különösebb nehézség nélkül tudna értekezést készíteni az 1680 körüli idők magyarországi viszonyairól. Anonymusnak azonban sem igazi nagy könyvtár nem állott rendelkezésére, sem – főleg – olyan művek, amelyek eligazították volna e tíz-tizenkét emberöltővel korábbi események konkrét lefolyását illetően. Ano-

nymus munkája előszavában nem kevés írói öntudattal jegyzi meg: neki éppen azért kellett megírnia a maga művét, mert *„ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztlak hamis meséiből vagy a regősök csacsogó énekeiből mintegy álomban hallanán, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna”* (Anonymus latin szövegét Pais Dezső fordításában idézzük). Anonymus tehát alig használhatott gestájához írott forrásokat, olyanokat pedig, amelyek kifejezetten a magyar honfoglalással foglalkoztak volna, egyet sem talált. Legfeljebb egy-egy nyugat-európai krónika emlékezett meg a magyarokról, mint akik feltűntek az európai horizont keleti szegélyén, de ebből egy egész históriát kikerekíteni lehetetlenség volt. Az Anonymus előtti magyar krónikairódom annyira egyházas ihletettségű volt, hogy egyszerűen kiesett látószögéből a pogány magyarok története; számára a valódi, megörökítésre érdemes magyar história ott kezdődött, ahol Anonymusnál végződött: Szent Istvánnal.

Mivel magyarázható, hogy Anonymus figyelme egyáltalán a régmúlt, a felejtésre ítélt és megtagadott magyar őstörténet felé fordult? Ehhez a döntő lökést franciaországi (véltetően párizsi) iskolája adta. Az 1180-as években, amikor Anonymus Párizsban tanulhatott, ott már nem képezett tilalomfát a pogány múlt megéneklése, sőt kifejezetten divatosá vált ez. A törekvés *saját műfajt hozott létre, a regényes gestát.* Ez ugyan történetírói alkotás volt, arra törekedett, hogy nagy hihető erővel rendelkezék, de valójában a legteljesebb szabadságot biztosította alkotójának ahhoz, hogy a múlt morzáiból emlékműveket, piramisokat emeljen. Anonymus párizsi iskolatársai voltak azok az angol történetírók, akik a múlt ködébe vesző angol históriát (egyebek között Lear királyi történetét) keltették életre. E párizsi iskolában a diákok a trójai háborúról írtak, a szép latin stílussal együtt szívták magukba a régmúlt becsületét, tiszteletét. Anonymusról épenséggel tudjuk is: annyira megkapta a trójai-görög háború históriája, hogy kedvtelésből maga szintén írt egy kis kötetet erről. A magyar régmúltat persze nem mindenki tekintette kárhözvont kornak, főleg csak az egyháziak (ők is a magyarok akkori pogánysága miatt). Anonymus, bár egyházi férfiú volt, ebben nem követte pályatársainak normáit és ízlését.

Bizonyítani is tudjuk, hogy a királyi család és a társadalom nem egyházi (azaz világi) előkelői egyre inkább érdeklődéssel fordultak a régmúlt felé. II. Géza király (1141–1162) négy fia közül az egyiket Árpádnak kereszteltette. Mivel e fiú az 1150-es években született, mivel továbbá az uralkodó család tagjai közül senki mást nem hívtak Árpádnak, csak a honfoglalás vezérét, így e névadásban joggal gya-

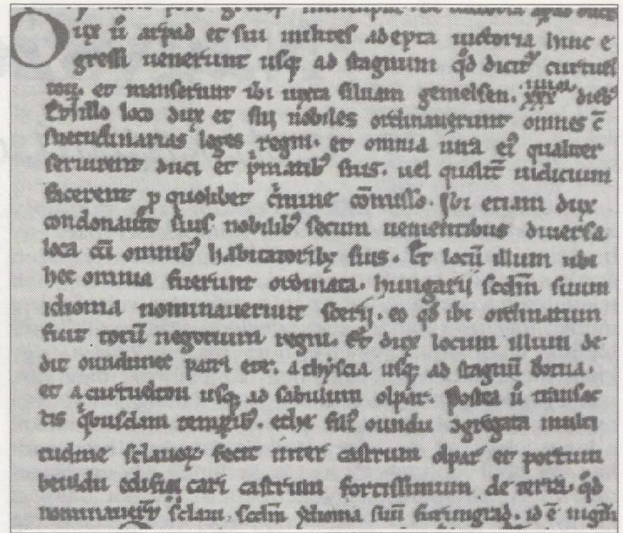
níthatjuk azon történeti érdeklődés kifejezésre jutását, amely a XII. század közepén a dinasztiaiban megélték (ha ugyan korábban bármikor is lanya-ha volt). Ugyancsak megfigyelhető, hogy a főurak is számontartották nevezetes (főleg birtokszerző) elődeik nevét, mert hiszen neki köszönhették hatalmuk megalapozását.

Anonymus tehát egyszerre hódolt az európai divatnak, az éppen korszerű gondolatnak, valamint tett eleget a múltjukra egyre kíváncsibb előkelők óhajának, amikor hozzáfert a teljesen újszerű, néhány évtizeddel korábban még elképzelhetetlen program megvalósításának: megírni *„Magyarország királyainak és nemesseinek származását”*. Mivel a regényes gesta és a királyi-nemesi igény egyaránt mozgalmas, cselekményes elbeszélést igényelt, *így vált Anonymus gestájának központi magjává a honfoglalás.* Igen ám, de ehhez egyaránt szükség volt honfoglaló magyar hősökre és velük szembeálló elleneségekre. Honfoglaló elődöket (ha nem is elégséges számban) még csak csak megörözt a királyi család és a nemesi famíliák történeti tudata, de ellenségeket végképpen nem, s ilyenekről (sem magyarokról, sem ellenekről) a gyér számú írott forrás sem adott semmiféle útbaigazítást. Hogy a nagyszabású történeti tabló elkészülhessen, Anonymusnak magának kellett életre keltenie műve szereplőit. A honfoglaló magyarok közül Árpád emléket a dinasztia őrizte, Szabolcsot az a nemzetség, amely ugyan magát Szabolcs unokájától, Csáktól nevezte, de saját ósatyjának Szabolcsot tudta, az ellenségeket azonban teljességgel neki kellett megalkotnia. Így hozta létre – többnyire helynevekből – Zobort, Salánt, Laborcot és a többieket. Mivel semmi konkrét ismerete nem volt a honfoglalás valóságos lefolyásáról (amit az is bizonyít, hogy nem ismerte azon népeket és azok vezérét, akik a IX. század végén ténylegesen ellenálltak a Kárpát-medencét elfoglaló magyaroknak), fantáziája szabad szárnyalásában semmi adat nem korlátozta. Mivel kiválóan ismerte a Kárpát-medence nagy részét, a regényes gesta lehetőséget teremtett arra, hogy földrajzi tájékozottságát lépten-nyomon csillogtassa.

Anonymus azt követően, hogy Árpád homokján győzelmet juttatott Árpádnak Salánnal, a görögök és bolgárok vezérével szemben, így folytatja elbeszélését: *„A diadal után Árpád vezér meg vitézei innen továbbvonulva addig a mocsárig mentek, melyet Körtvélytónak mondanak, s ott maradtak a Gyümölcsény-erdő mellett harmincnégy napig. Azon a helyen a vezér és nemesei elrendezték az országnak minden szokástörvényét meg valamennyi jogát is, hogy miképpen szolgáljanak a vezérnek meg főembereinek, vagy miképpen tegyenek igazságot bárminő elkövetett vétékért. Egyszermind ott a vezér vele jött neme-*

Ligeti Miklós: Anonymus

A „szeri” lap a Gestából

seinek különböző helységeket adományozott összes lakosságukkal együtt. Azt a helyet, ahol mindezt elrendezték, a magyarok a maguk nyelvén Szerinek nevezték el azért, mert ott ejtették meg a szerét az ország egész dolgának. Majd a vezér azt a helyet Ondnak, Ete apjának adta a Tiszától a Botva-mocsárig és a Körtvénytől Alpár bomokjáig. Utóbb pedig bizonyos idő elteltével Ond fia Ete sok szlovént [azaz szlávot] gyűjtött össze, s Alpár vára meg a Bód-rév között igen erős földvárát építteti, melyet a szlovének a maguk nyelvén Csongrádnak, azaz fekete várnak neveztek.

Miért írta vajon Anonymus azt, hogy Szeriben (azaz Szeren) „országgyűlés” volt? Anonymus – a középkor embere lévén – mindent a megnevezésekből próbált magyarázni. Így nála Szerencse (a mai Szerencs) azért kapta e nevet, mert ennek helyére felkaptatva Árpád magyarjai nagyon megszerették a helyet, „úgy nevezték el, hogy a nevének latinul amabilis, a saját nyelvükön pedig zerelmes [szerelmes] az értelme, atiól a naptól egészen mostanáig a zerelmu-ról [szerelemről] Szerencsének hívják a helyet”. Vagyis Anonymus etimológiákat, névmagyarázatokat gyártott. Így Árpád apjának Almosnak nevét azzal magyarázta, hogy vagy a magyar álom szóból származik (mivel „születését álom jelezte előre”) vagy a latin almus szóból (ami magyarul szentet jelent, márpedig Almos „ivadékból szent királyok és vezérek voltak születendők”). Kevés kétség fér hozzá, hogy Szer nevének magyarázata is ezekhez hasonló „névfejtés” eredménye. Anonymus ismert a magyar nyelv szerét ejteni valaminek kifejezését, s ezt összekapcsolta a Szer helynévvel, márpedig egy honfoglalás-történetben mi másnak ejthetik szerét az Anonymus által életre keltett szereplők, mint a frissen megszerzett országnak. Itt persze nem is azon van a hangsúly, hogy helyes-e az anonymusi etimológia vagy nem (többnyire nem), hanem azon, hogy nomen est omen, vagyis hogy a név magában hordozza az általa jelölt objektum, személy lényegét. A szeri „országgyűlés” motívumát Anonymus a saját korabeli, XII. század végi, XIII. század eleji királyi ta-

nácsok mintájára alkotta meg. A történyt (amely sok vonatkozásban a szokásjogra épült) formailag ugyan ekkor a király adta ki, de minden esetben bemutatta a királyi tanácsnak. A királyi tanács 1210 táján pontosan azokból állott, akiket Anonymus megemlít, azaz a vezéren (a királyon) kívül a főemberekből, a nemesekből, abból a néhány tucat előkelőből, akik az országban vezető tisztségeket töltöttek be. Ugyancsak Anonymus saját korában volt divat a királyi tanácsra azt megtárgyalni, hogy milyen adókat vessenek ki, vagyis hogy az alattvalók milyen szolgálatot teljesítsenek a királynak és a főembereknek. Szer tehát nem egy – 1210 táján még meg sem született – országgyűlés, hanem az akkor nagy rendszerességgel ülésező királyi tanács történeti előképe.

Azt a területet, ahol a fiktív szeri „országgyűlés” ülésezett, a XIII. század elején az a nemzetségi birtokolta, amely magát Bár-Kalánnak nevezte, s amelyből a Szer központú (szeri) Pósa vagy Pósa család eredt. Anonymus korában már bizonyára állt itt a nemzetségi monostora, amely a romokból ítéltve jelentős építmény lehetett. Hogy Anonymus imént idézett leírásából mi vezethető vissza a Bár-Kalán nem hagyományára, nem tudjuk. Így kérdéses, hogy az az Ond vezér, aki Árpád kezéből Anonymus szerint itt nagy birtokot kapott, vajon Anonymus képzeletének szülőtte-e vagy a nemzetségi hagyomány által megőrzött „ősatyja”. Mindenesetre a birtokadományozás Anonymus által leírt módja csak a Szent Istvánnal kezdődő új korszakban képzelhető el. Hasonlóan kérdéses Ete megítélése. Mindenesetre a Bár-Kalán nemzetségi XIII–XIV. századi leszármazói közül egyetlen családtag sem viselt Ond vagy Ete nevet. Úgyszintén erős a kétség a tekintetben, hogy a csongrádi földvár valóban a honfoglalás után épült-e.

A történeti kritika tehát általában véve elutasító Anonymus Szerre és az utóbb Szeren birtokos nemzetség (család) honfoglalás kori állítólagos elődeire vonatkozó tudósítását illetően. Ugyancsak kétséggel elismeri, hogy amit elolvashatunk e tárgykorban Anonymusnál: *hagyomány*. Kér-

dés azonban a hagyomány eredete és értéke. A korai középkorra vonatkozó forrásanyag rendkívül szegényes, többféle magyarázati lehetőségre adott ad. Aligha lehet elvitatni, hogy a honfoglaló magyar vezér és főemberek időről-időre megtárgyalták közös ügyeiket. A X. század közepéről tudjuk, hogy a nyolc törzs megegyezett arra nézve, hogy bizonyos esetekben együtt harcolnak. Egy efféle megegyezés nyilván valamiféle tanácskozáson születik. Még a XII. század közepén is arról értesülünk, hogy a magyarok kiváltképpen kedvelik a közös ügyek alapos megtárgyalását. Nem kell tehát annak feltételezésétől elzárkóznunk, hogy ilyen tanácskozások a honfoglalás során is voltak. Hogy Szeren lett volna ilyen, közvetlenül nem bizonyítható, de erre legalább van egy – három évszázaddal későbbi – híradás. Úgyszintén nem lehet teljességgel elvetni azt az anonymusi sugalmazást sem, hogy Ondtól és Etétől ered a Bár-Kalán nem. Ha ez valóban így van, persze még mindig nem tudjuk, hogy Ond és Ete valóban a honfoglalás korának szereplői voltak-e vagy – mint egy jeles történettudós gondolta – a XII. század figurái. De vajon ki merné a leghatározottabban elutasítani azt a feltételezést, hogy a Bár-Kalán nem tagjai nem azért emeltették éppen Szeren nemzetségi monostorukat, mert ez egy, a hagyomány által már Anonymus előtt kiütött, megkülönböztetett hely volt? Amit ma Szeren láthatunk, az a Bár-Kalán nem által épített templomok maradványa. Az „országgyűléseknek”, a fejedelmi (királyi) tanácsuléseknek különben sem szokott tárgyi emlékek maradni. De némi képzelőerővel a szeri romok mellé (az időrend alapján persze elé) oda képzelhetjük az új, éppen most megszerzendő ország szerét tevő, szerét ejtő hatalmasságainak gyülekezetét. Mert a hagyomány sohasem teljesen maga a valóság, márpedig a mi esetünkben, 1100 év távlatából, ez a valóság szerfelett illékony, roppant törékeny.

Kristó Gyula